

© Vita e Pensiero, 1992, *Storia della filosofia antica*
© Editura Galaxia Gutenberg, 2018

Redactor: Măia Hodis
Tehnoredactare: Dinu Virgil

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
REALE, GIOVANNI**

Istoria filosofiei antice / Giovanni Reale; trad. Cristian Șoimușan,
ed. : Silviu Hodis. - Târgu Lăpuș : Galaxia Gutenberg, 2018-.
vol.

ISBN 978-973-141-090-6

**Vol 6: Scepticismul, eclectismul, neoaristotelismul și
neostoicismul** - 2018. -
ISBN 978-973-141-724-0

I. Șoimușan, Cristian (trad.)

II. Hodis, Silviu (ed.)

Editura Galaxia Gutenberg
435600 Târgu-Lăpuș, str. Florilor nr. 11
Tel.: 0723-377599, 0733-979383
e-mail: contact@galxiagutenberg.ro
www.galxiagutenberg.ro

GIOVANNI REALE

ISTORIA FILOSOFIEI ANTICE

volumul al șaselea
**SCEPTICISMUL, ECLECTISMUL,
NEOARISTOTELISMUL și NEOSTOICISMUL**

Traducere din limba italiană
Cristian Șoimușan

Galaxia Gutenberg
2018

CUPRINS

PARTEA ÎNȚÂI. Scepticismul și eclectismul.	
De la origini până la sfârșitul epocii păgâne	5
SECȚIUNEA ÎNȚÂI. Scepticismul pyrrhonian și scepticismul academic	7
I. Pyrrhon și a lui skepsis morală. Mișcarea pyrrhoniană	9
1. Nașterea mișcării sceptice	9
2. Pyrrhon și revoluția declanșată de Alexandru cel Mare	11
3. Întâlnirea cu Oriental și influența gimnosofistilor	13
4. Influența megaricilor și a atomiștilor	15
5. Ruinarea totală a ontologiei	19
6. Pyrrhonianismul ca sistem practic de înțelegere, cu ale sale trei reguli fundamentale	22
7. Natura lucrurilor ca aparență nediferențiată; natura divinului și a binelui	24
8. Attitudinea pe care omul trebuie să și-o asume în legătură cu lucrurile; abținerea de la a emite judecăți și indiferența	33
9. Dobândirea conceptelor de aphasia, ataraxia și apátheia	37
10. Urmașii lui Pyrrhon, și în mod special Timon	42
II. Tendințe sceptice în sâmul academiei odată cu Arcesilaos	49
1. „A doua Academie”	49
2. Metoda dialectică de impunere a scepticismului lui Arcesilaos	52
3. Arcesilaos și epoché	53
4. „Eúlogon” sau „verosimilul”	54
5. Aşa-zisul „dogmatism esoteric” al lui Arcesilaos	56
6. Aporia și limitele scepticismului la Arcesilaos	59
III. Afirmații ulterioare ale scepticismului în Academia lui Carneade	61
1. „A treia Academie”	61
2. Critica adusă criteriului stoic al adevărului	63
3. Doctrina despre „pithanón” sau „probabil”	65
4. Aprecierea corectă a poziției lui Carneade	69
SECȚIUNEA A DOUA.	
Eclectismul Academiei și Cicero	73
I. Motivațiile și trăsăturile eclectismului	75

II. Filon din Larissa și cea de-a patra Academie	81
1. Cele cinci Academii	81
2. Noutatea adusă de Filon	82
3. De la probabilism dialectic la probabilism pozitiv	84
4. Originea evidenței	86
5. Etica	87
III. Antioh din Ascalon și cea de-a cincea Academie	89
1. Poziția lui Antioh	89
2. Critica scepticismului academic	91
3. Logica, fizica și etica	94
IV. Cicero și eclectismul academic la Roma	97
1. Poziția filosofică a lui Cicero	97
2. Probabilismul eclectic ciceronian	99
3. Logica: criteriul adevărului	102
4. Fizica, teologia și psihologia	104
5. Etica	109

PARTEA A DOUA. Ultimele dezvoltări și destrămarea școlii peripatetice și a marilor școli din perioada elenistică..... 113

SECȚIUNEA ÎNȚÂI. Redescoperirea lucrărilor esoterice ale lui Aristotel, neoaristotelismul și limitele importanței lui din punct de vedere istoric și filosofic 113

I. Eclipsa biseculară a școlii peripatetice în perioada elenistică	117
1. Lycon	117
2. Hieronymos din Rhodos	118
3. Ariston din Ceos	120
4. Critolaos din Phaselis	120
5. Diodor din Tyr	122
II. Redescoperirea scrierilor „esoterice” ale lui Aristotel. Marea ediție a lui andronicos din rhodos. Lenta renaștere a filosofiei aristotelice în secolul i î.c..... 125	
1. Soarta scrierilor „esoterice” ale lui Aristotel și publicarea lor	125
2. Criteriile următe de Andronicos în a sa ediție „Corpus Aristotelicum”	133

3. Reprezentanți și tendințe ale filosofiei peripatetice în secolul I î.C.	134
III. Noul curs al aristotelismului în primele două secole ale erei creștine	145
1. Consolidarea și răspândirea comentariilor la lucrările esoterice	145
2. Influențe platoniciene și medioplatoniciene asupra peripateticilor din perioada creștină	149
IV. Neoaristotelismul lui Alexandru din Afrodisia	155
1. Punctele principale din ontologia lui Alexandru și semnificația lor	155
2. Doctrina „Nous”-ului și noutățile ei	160
3. Prezența unei componente mistice în metafizica lui Alexandru din Afrodisia	165

SECȚIUNEA A DOUA. Ultimele mărturii ale urmașilor filosofiei grădinii și cuvintele lui Epicur inscriptionate pe piatră..... 169

I. Reînvierea epicureismului în primele două secole ale epocii creștine	171
1. Mărturii despre vitalitatea și răspândirea filosofiei Grădinii în epoca imperială	171
2. Permanenta stabilitate dogmatică a epicureismului și accentuarea caracterului său de religie laică	176
3. Prestigiul dobândit de către Epicur și epicureici în epoca imperială	179
II. Diogenes din Oinoanda	183
1. Porticul ridicat pe cheltuiala lui Diogenes din Oinoanda și scopul său	183
2. Descrierea doctrinelor fizice	186
3. Descrierea eticii	188
III. Destrămarea epicureismului	191

SECȚIUNEA A TREIA. Renașterea filosofiei porticului la Roma și neostoicismul 193

I. Ultima stagjune a Porticului	195
1. Vitalitatea și răspândirea stoicismului în epoca imperială	195

Resumătorie	Trăsăturile neostoicismului	197
II.	Seneca	201
	1. Caracteristicile gândirii lui Seneca	201
	2. Divinitatea și divinul	205
	3. Concepția despre om	209
	4. Conștiința	211
	5. Voința	214
	6. Simțământul greșelii	216
	7. Egalitatea între ei a tuturor oamenilor și iubirea reciprocă	218
	8. Presupusele raporturi dintre Seneca și sfântul Pavel	221
III.	Musonius Rufus	223
	1. Accentuarea înfățișării practice a filosofiei	223
	2. Exercițiu ca actualizare a virtuții și a binelui	225
	3. Puncte noi de vedere	228
IV.	Epictet, sclavul filosof	233
	1. Trăsăturile stoicismului lui Epictet	233
	2. Prinzipiul fundamental al eticii lui Epictet	235
	3. O tripartiție a filosofiei de factură etică	240
	4. „Prohairesis” sau alegerea morală de fond	244
	5. Noul simțământ al divinului	249
	6. Înrudirea omului cu Divinitatea și înfrâțirea oamenilor	252
	7. Lauda adusă Zeului	255
V.	Marcus Aurelius, împăratul filosof	259
	1. Trăsăturile stoicismului lui Marcus Aurelius	259
	2. Curgerea universală și caducitatea tuturor lucrurilor	260
	3. Reafirmarea monismului panteist stoic	266
	4. Noua antropologie: omul ca trup, suflet și minte	267
	5. Refugierea în interioritate	275
	6. Un spirit nou	277
VI.	Destrămarea filosofiei Porticului	281
SECȚIUNEA A PATRA. Renașterea pyrrhonianismului și Neoscepticismul	285	
I.	Enesidem și regândirea pyrrhonianismului	287
	1. Motivele renașterii pyrrhonianismului și trăsăturile acestuia	287
	2. Cei zece „tropi”, sau tabla de valori a categoriilor îndoielii	292
	3. Negarea adevărului, a principiului cauzalității și a posibilității inferenței metempirice	305

4. Legăturile dintre scepticismul lui Enesidem și filosofia heracleitană	314	
5. Idei morale	320	
II. Agrippa și dezvoltarea neoscepticismului	323	
1. Scepticii de după Enesidem	323	
2. Noua tablă de valori (<i>tropi</i>) a lui Agrippa	326	
3. Semnificația noii table de valori a celor cinci „tropi”	328	
III. Sextus Empiricus și ultimele dezvoltări ale scepticismului antic	331	
1. O scurtă caracterizare a direcției medicinei grecești cu o privire specială asupra celei de tip empiric	331	
2. Menodotos între medicina empirică și scepticism	336	
3. Noul plan pe care își reformulează Sextus Empiricus scepticismul	339	
4. Viața fără dogme, sau viața fără filosofie în opinia lui Sextus Empiricus	345	
5. Criticarea sistematică din partea lui Sextus Empiricus a tuturor științelor și a filosofiei	349	
IV. Epuizarea scepticismului	355	
SECȚIUNEA A CINCEA. Reînvierea cinismului	359	
I. Renașterea cinismului în epoca imperială și caracteristicile ei	361	
II. Curentul stoicizant și religios al cinismului în epoca imperială	365	
	1. Demetrius	365
	2. Dion Chrisostomul	368
III. Curentul cinic din epoca imperială inspirat din străvechiul radicalism contestatar	377	
	1. Oinomaos din Gadara	377
	2. Demonax	379
	3. Peregrinos Proteus	383
IV. Cinismul din epoca imperială ca fenomen de masă și contradicțiile lui interioare	389	

I. PYRRHON ȘI A LUI SKEPSIS MORALĂ. MIȘCAREA PYRRHONIANĂ

1. Nașterea mișcării sceptice

Înainte ca Epicur și Zenon să fi pus bazele propriilor Școli, Pyrrhon, de loc din cetatea Elis, răspândea o nouă învățătură, începând cu anul 323 i.C. (sau imediat după) și dădea astfel naștere unei mișcări de gândire hărăzite a cunoaște dezvoltări importante în sânul lumii antice, ba mai mult chiar, menite a crea, la fel ca adeptii Grădinii și ai Porticului, un nou mod de gândire și o nouă atitudine spirituală, care în istoria ideilor din lumea occidentală vor rămâne ca niște puncte fixe de referință.¹

¹ Pyrrhon s-a născut în cetatea Elis, cândva între anii 365-360 i.C., locul unde Phaidon pusește bazele unei Școli socratice, despre care am vorbit deja (cf. vol. II, p. 285 sqq. și vol. III, p. 113 sqq.). La început a dus o viață nevoiașă, căstigându-și traiul ca pictor. Apoi s-a convertit la filosofie, audiindu-i mai întâi pe maestrii Școlilor socratice, îndeosebi pe megarici, iar ulterior pe Anaxarh din Abdera, care i-a vorbit despre Democrit. Împreună cu Anaxarh, Pyrrhon a luat parte la expediția lui Alexandru cel Mare în Orient (334-324 i.C.), întâmplare care trebuie să fi produs o adâncă impresie asupra lui, precum vom vedea. În jurul anului 324/323 i.C., Pyrrhon s-a întors în cetatea lui de baștină, unde și-a petrecut restul vieții înând lecții ce conțineau un mesaj cu noua lui viziune despre viață, pare-se cu succes. A murit cândva între anii 275-270 i.C. Nu a lăsat nimic în scris (cu excepția unei poezii în cinstea lui Alexandru cel Mare). Din fericire, discipolul său Timon din Phlius a fixat în scris învățăturile pyrrhoniene iar de la acesta din urmă și-au luat informațiile antice. Toate mărturiile din antichitate despre Pyrrhon au fost adunate, traduse și excellent comentate de către F. Decleva Caizzi, *Pirrone, Testimonianze*, Bibliopolis, Napoli 1981. În zilele noastre, acesta este cel mai prețios instrument pentru studierea filosofului nostru. Despre Pyrrhon și scepticism, cf. V. Brochard, *Les Sceptiques grecs*, Paris 1953³ (1887¹, 1923²); A. Goedeckemeyer, *Die Geschichte des griechischen Skeptizismus*, Leipzig 1905 (Aalen 1968); L. Robin, *Pyrrhon et le scepticisme grec*, Paris 1944; M. Dal Pra, *Lo scepticismo greco*, Milano-Roma 1950 (ed. a II-a, 2 voll., Laterza, Bari 1975). Dar cel mai incitant articol despre Pyrrhon e cel al lui M. Conche, *Pyrrhon ou l'apparence*, Éditions de Mégare, Villers sur Mer 1973. Cf. și *Lo scepticismo antico* (« Atti del convengo organizzato dal Centro di studio del pensiero antico del C.N.R. », Roma 5-8 nov. 1980 »).

Pyrrhon nu a întemeiat propriu-zis o școală, nu a strâns în jurul discipoli și nici măcar nu și-a fixat în scris gândirea. Și-a dorit, în schimb, să reia exemplul lui Socrate, convins că prin intermediul cuvântului, și de fapt nu atât al cuvântului, cât al mărturiei de viață trebuia și era posibilă comunicarea celui mai autentic mesaj al înțelepciunii filosofice. Discipolii lui s-au atașat de el fără a urma schemele tradiționale. Propriu-zis era vorba nu atât de discipoli, cât de persoane care l-au prețuit, admirat și imitat, de oameni care au căutat în maestru mai ales un model de viață, o paradigmă existențială ce să le stea mereu în față, o dovedă sigură că, în ciuda restricțiilor din acele vremuri și a prăbușirii anticei table de valori etico-politice, fericirea și pacea spiritului erau de atins, chiar dacă impresia generală era că nu se mai putea nici construi, nici propune o alta nouă.

Tocmai în aceasta constă noutatea ce deosebește mesajul lui Pyrrhon nu doar, evident, de cel al filosofilor dinaintea lui, care țineau spre rezolvarea altor tipuri de probleme, ci și de cel al filosofilor din perioada lui, adică de întemeietorii Grădinii și ai Porticului, care țineau spre rezolvarea aceleiași probleme de fond, și anume problema vieții: aşadar, noutatea constă în convingerea că este posibil să trăim „cu îndemânare” o viață fericită, chiar și lipsită de adevăr și valori, sau cel puțin fără ele aşa cum fuseseră concepute și venerate în trecut. Grădina și Porticul, ce au apărut la câteva zeci de ani după, pe când cuvântul lui Pyrrhon începuse deja să se răspândească treptat, cu toate că erau de acord în a-i atribui înțeleptului aceleiași trăsături ce fuseseră clar scoase în evidență de către Pyrrhon, și-au asumat totuși o poziție diametral opusă celei pyrrhoneiene, proclamând pe un ton foarte

sub îngrijirea lui G. Giannantoni), 2 voll., Bibliopolis, Napoli 1981, precum și G. Reale, *Ipotesi per una rilettura della filosofia di Pirrone di Elide*, ibid., vol. I, pp. 243-336, unde se vor găsi motivele analitice ale afirmațiilor prezentate aici doar sintetic.

categoric faptul că înțeleptul nu se poate nicidecum lipsi de dogme și certitudini; în felul acesta, au reluat convingerea dintotdeauna a grecilor că ființă și adevărul există iar omul poate ajunge la ele, însă regula în baza căreia ajungem să ducem o viață fericită trebuie să provină tocmai din acest tip de raționament și din luarea ca model a unei precise table de valori.

Cum a ajuns însă Pyrrhon să răstoarne această tablă de valori atât de caracteristică raționalismului grec? Și cum de a putut el veni cu o altă „regulă de viață” și cu un alt model de „înțelepciune”, renunțând la ființă și la adevăr și declarând orice lucru aparență deșartă?

Un răspuns la toate aceste probleme poate fi dat doar dacă ținem cont de trei factori importanți: a) momentul istoric exact în care a prins rod gândirea lui Pyrrhon și, îndeosebi, participarea filosofului nostru la uimitoarea expediție a lui Alexandru cel Mare; b) întâlnirea cu Orientul, care i-a dezvăluit un tip de „înțelepciune” total necunoscut grecilor; c) maestrii și curențele filosofice grecești de unde și-a luat el instrumentele conceptuale pentru elaborarea și formularea propriei gândiri. Haideți, aşadar, să cercetăm pe rând fiecare din acești factori și să căutăm a ne da seama ce fel de influență și importanță au avut ei pentru filosoful nostru.

2. Pyrrhon și revoluția declanșată de Alexandru cel Mare

Am explicitat foarte limpede în volumul cinci ce importanță a avut pentru greci expediția lui Alexandru cel Mare încheiată cu binecunoscuta cucerire a Orientului și revoluționarea modului celor din vechime de a concepe viața politică și ideologică. Foarte pe scurt, reamintim aici că ea a însemnat prăbușirea Cetății-stat, distrugerea ideii de libertate aşa cum o concepeau grecii, fracturarea viziunii compacte de identificare a omului cu

cetățeanul, punerea pe picior de egalitate a barbarilor cu grecii, afirmarea cosmopolitismului, descoperirea și proslăvirea individului, răspândirea culturii elenistice urmată de asimilarea elementelor proprii altor culturi, îndeosebi ale celor din Orient.²

Or, dintre toți întemeietorii noilor Școli elenistice, Pyrrhon a fost cel care a trăit în mod direct și imediat evenimentele respective de radicală ruptură în viața spirituală a antichității. Împreună cu filosoful Anaxarh din Abdera³, a luat parte la uimitoarea expediție a lui Alexandru cel Mare și a fost de față la desfășurarea acelor evenimente, stând chiar în apropierea exceționalei personalități a protagonistului lor, care cu o voință ce nu cunoștea limite și cu o îndrăzneală ce multora le părea neomenească, distrugea rând pe rând ceea ce era considerat a fi indestructibil și cauza prăbușirea celor mai vechi și înrădăcinate păreri ale grecilor, deschizând astfel istoriei o serie de perspective uluitoare.

Prin urmare, nu e deloc surprinzător faptul că tocmai gândirea lui Pyrrhon, mai mult decât a altor filosofi, a resimțit violentul impact cu aceste realități noi. Așa cum expediția lui Alexandru cel Mare, la care a luat parte și Pyrrhon, constituie un

² Cf. volumul V, p. 12 sqq.

³ Mărturiile și fragmentele din Anaxarh se găsesc adunate în Diels-Kranz, n. 72, II, pp. 235-240 și au fost traduse în limba italiană de către Alfieri, *Gli Atomisti*, p. 339 sqq. Diogenes Laertios, IX, 58 (= Diels-Kranz, 72 A 1) scrie despre Anaxarh că „a fost elevul lui Diogenes din Smyrna, iar acesta al lui Metrodorus din Chios, care declară că nu știe nimic, nici chiar faptul că nu știe nimic. La rândul său, Metrodorus a fost elevul lui Nessas din Chios, deși unii spun că-a fost instruit de Democrit” [trad. rom. de C. I. Balmuș, ed. Polirom, Iași, 1997, p. 301]. Același Diogenes Laertios ne transmite că era în plină glorie, pe vremea celei de-a 110 Olimpiade (340-337 î.C.). Sunt binecunoscute cuvintele ce le-a rostit dinaintea tiranului Nicocreon, din Cipru, când acesta din urmă poruncise să fie pus într-o piuă și să fie pisat cu pisăloage de fier: „zdrobește sacul care îl confine pe Anaxarh; căci pe Anaxarh nu-l vei putea zdobi” (Diogenes Laertios, IX, 59 = Diels-Kranz, 72 A 1) [trad. rom. p. 301].

eveniment – ca să zicem aşa – de ruptură, tot astfel, și gândirea pyrrhoniană reprezintă – precum s-a arătat foarte bine – „o filosofie de ruptură”, adică o gândire ce marchează și ea o trecere bruscă de la o lume la alta: Pyrrhon se află exact în momentul în care conștiința pierde o serie de adevăruri și nu reușește încă să-și găsească altele, deci se situează, vorba unui autor, „la momentul zero al adevărului”.⁴

3. Întâlnirea cu Orientul și influența gimnosofiștilor

Din puzderia de experiențe prin care a trecut Pyrrhon ca urmare a faptului că a luat parte la expediția lui Alexandru cel Mare și care l-au influențat în fel și chip, una a jucat un rol cu totul aparte și, într-o anumită măsură, poate chiar hotărâtor: întâlnirea cu „gimnosofiștii”. E vorba despre un soi de întărești din India ce duceau o viață de tip monastic, orientată spre depășirea oricărei nevoi omenești, pusă în slujba renunțării la lucrurile acestei lumi și concentrată pe atingerea stării de impasibilitate. Acești gimnosofiști au făcut o bună impresie asupra întregului alai de însășiitori ai lui Alexandru cel Mare. Știm, printre altele, că Onesicritos a crezut că regăsește în rândul lor un fel de ideal predicat de învățăturile cinicilor.⁵

Influența gimnosofiștilor asupra lui Pyrrhon a fost descrisă foarte exact de către cei din vechime. În acest sens, avem mărturia lui Diogenes Laertios:

⁴ M. Conche, *Pyrrhon...*, p. 9. Acest autor îl citește pe Pyrrhon într-o cheie de lectură foarte puternic influențată de filosofia heideggeriană și de foarte multe ori pune pe seamă filosofului nostru lucruri despre care documentele nu ne-au transmis informații. Dar în rest, lucrarea e destul de pertinentă iar dacă folosim un criteriu în citirea ei, faptul acesta ne ajută mult mai mult decât alte lucrări să rezolvăm o serie de nelămuriri legate de Pyrrhon.

⁵ Cf. vol. V, p. 53 sq.

[Pyrrhon] s-a întâlnit chiar și cu gimnosofiștii indieni și cu magii. După cum spune Ascanios din Abdera, aceasta l-a făcut să adopte o filosofie foarte nobilă, introducând forma de filosofie agnostică (*akatalepsia*, adică incomprehensibilitate a lucrurilor) și de suspendare a judecății (*epochē*).⁶

Și:

S-a retras de lume și-a trăit *în singurătate*, arareori arătându-se rudelor. A făcut acest lucru pentru că auzise pe un indian cum îl mustra pe Anaxarh, spunându-i că niciodată nu va fi în stare să învețe pe un altul ce este binele atâtă timp cât el însuși făcea anticameră la curțile regilor.⁷

Și mai e ceva. Istoricii fac referire la un episod cu unul dintre acești gimnosofiști, pe nume Calanos, ce a avut un mare răsunet în epoca lui. Calanos s-a dat morții de bunăvoie, aruncându-se în foc și suportând impasibil spasmele provocate de arzătură. Prin aceasta, el demonstra că dacă este posibil să suportăm impasibili chiar și realele considerate a fi cele mai dăunătoare, rezultă că respectivele reale n-au cum să aibă *în sine* acea „realitate” și acea „natură” ce li se atribuie în mod normal și că, oricum, *înțeleptul e capabil să stea deasupra lor*.

Iată cum relatează Plutarh întâmplarea.

Calanos, suferind de stomac, dar nu de prea mult timp, a cerut să i se aprindă un rug. Și fiind adus pe un cal acolo, s-a rugat zeilor și s-a închinat pe sine însuși lor și prietenilor le-a dat o șuviță din părul său. Apoi s-a urcat pe rug, a salutat pe macedonenii de față și i-a îndemant să petreacă acea zi în veselie și să benzhetuiască cu regele, iar pe rege, a spus, îl va vedea după puțin timp la Babilon. Grăind acestea, s-a urcat pe

⁶ Diogenes Laertios, IX, 61 (= Decleva Caizzi, test. 1 A) [trad. rom. pp. 301-302].

⁷ Diogenes Laertios, IX, 63 (= Decleva Caizzi, test. 10) [trad. rom. p. 302].

PYRRHON ȘI A LUI SKEPSIS MORALĂ. MIȘCAREA PYRRHONIANĂ

rug și s-a acoperit. *Nu s-a mișcat deloc la apropierea focului de el, ci păstrându-și poziția în care se culcase, s-a sacrificat după obiceiul străbun al înțeleptilor indieni*.⁸

Pyrrhon a văzut în mărturia lui Calanos demonstrația pe viu a acelei idei ce fusese hărăzită să cunoască triumful în perioada elenistică, și anume că *înțeleptul poate fi fericit chiar și în mijlocul celor mai mari chinuri*.

În mod sigur întâlnirea cu gimnosofiștii și cu Calanos trebuie să fi contribuit, alături de prăbușirea valorilor clasice ale lumii grecești provocată de Alexandru cel Mare, la a grăbi în Pyrrhon convingerea că „tot ceea ce pare a fi « real »⁹ e, de fapt, ireal”, adică ideea de bază a scepticismului său.

4. Influența megaricilor și a atomiștilor

Evenimentele despre care am vorbit până acum trebuie să fi contribuit mult la nașterea în mintea filosofului nostru a unei noi viziuni asupra vieții *la nivel de intuiție emoțională*. De fapt, Pyrrhon a împrumutat instrumentele conceptuale folosite pentru formularea ei de la Școlile filosofice grecești, îndeosebi de la atomiști și de la megarici.

Contactele lui Pyrrhon cu atomismul au avut loc prin intermediul lui Anaxarh care, după cum am spus-o deja, i-a stat alături în timpul expediției lui Alexandru cel Mare, și despre care

⁸ Plutarh, *Viața lui Alexandru*, 69 [trad. rom. de N. I. Barbu, *Vieți Paralele*, vol III, ed. Științifică, București, 1966, p. 427].

⁹ Conche, *Pyrrhon...*, p. 21. Influența exercitată de Orient asupra lui Pyrrhon poate fi considerată de acum încolo un câștig clar obținut de către istoriografia filosofică modernă.

Iată ce scrie Diogenes Laertios:

Anaxarh, născut la Abdera, a fost elevul lui Diogenes din Smyrna, iar acesta al lui Metrodorus din Chios, care declară că nu știe nimic, nici chiar faptul că nu știe nimic. La rândul său, Metrodorus a fost elevul lui Nessas din Chios, deși unii spun că a fost instruit de Democrit.¹¹

Și mai știm despre Pyrrhon că

cel mai mult îl amintea pe Democrit.¹²

Fragmentul citat și confirmat în plus de alte câteva ne spune că însuși maestrul lui Anaxarh făcea afirmații cu vădite nuanțe sceptice iar Sextus Empiricus, punând de acord gândirea maestrului cu cea a discipolului, scrie:

Nu puțini erau [...] cei care ziceau că și Metrodor și Anaxarh [...] au negat existența criteriului de gândire, mai ales Metrodor care ar fi susținut: « Nu știm nimic, nici chiar faptul că nu știm nimic ».¹³

Înseși lucrările lui Democrit erau pline de critici aduse simțurilor și cunoașterii de tip senzorial ce puteau fi folosite în acceptiune sceptică și care chiar au ajuns să fie pe placul scepticilor. Iată câteva asemenea fragmente puse de Sextus Empiricus pe seama lui Democrit:

PYRRHON ȘI A LUI SKEPSIS MORALĂ. MIȘCAREA PYRRHONIANĂ

În cartea *Despre forme* [Democrit] zice că: « Omul trebuie să-și dea seama, prin intermediul acestui criteriu, că [datorită aparențelor senzoriale] e ținut la distanță de adevăr ».¹⁴

Iar ceva mai încolo: « Și acest raționament demonstrează că în privința adevărului nu știm nimic despre nimic, ci doar că pentru fiecare lucru în parte opinia joacă rolul [unei] conformații [scil.: conformație pe care atomii sufletului o primesc la contactul cu atomii lucrurilor percepute, adică supuse modificărilor] ».¹⁵

Și: « De aceea va fi evident că e foarte greu să cunoaștem potrivit adevărului cum anume e făcut fiecare lucru în parte ».¹⁶

Democrit, atunci când refuză simțurilor recunoașterea aparențelor sensibile, spune că dintre acestea nimic nu apare în conformitate cu adevărul, ci numai cu opinia. Singura realitate adevărată în cele ce există în realitate sunt numai atomii și vidul; « prin opinie – spune el – recunoaștem dulcele, prin opinie amarul, prin opinie caldul, prin opinie recele, prin opinie culoarea; nu există altceva decât atomii și vidul », adică cu toții considerăm și suntem de părere că există [toate acele, n.tr.] calități sensibile, dar în realitate nu există altceva decât atomii și vidul. Apoi în *Confirmări*, deși promisese să atribuie o valoare de credibilitate senzațiilor, totuși îl vedem condamnându-le. « Căci – spune el – în realitate noi nu cunoaștem nimic care să fie invariabil, ci doar înfățișări schimbătoare în funcție de cum ne este dispus corpul și de ceea ce-l pătrunde ori îi opune rezistență ».¹⁷

¹⁰ Cf. supra, nota 3.

¹¹ Diogenes Laertios, IX, 58 (= Diels-Kranz, 72 A 1) [trad. rom. p. 301].

¹² Diogenes Laertios, IX, 67 (= Decleva Caizzi, test. 20) [trad. rom. p. 303].

¹³ Sextus Empiricus, *Adv. mathem.*, VII, 87 sq. (= Diels-Kranz, 70 A 25; cf. și 70 B 1).

¹⁴ Sextus Empiricus, *Adv. mathem.*, VII, 137 sq. (= Diels-Kranz, 68 B 6).

¹⁵ *Ibidem* (= Diels-Kranz, 68 B 7).

¹⁶ *Ibidem* (= Diels-Kranz, 68 B 8).

¹⁷ Sextus Empiricus, *Adv. mathem.*, VII, 135 sq. (= Diels-Kranz, 68 B 9).

Cel mai mult, însă, le-a plăcut scepticilor următoarea afirmație a lui Democrit:

Noi nu știm nimic în realitate, căci adevărul e în abis.¹⁹

E drept că Democrit spunea toate acestea făcând referire doar la cunoașterea de tip senzorial și care (precum am văzut la locul respectiv)²⁰ considera că poate ajunge la adevăr „în toată profunzimea lui” prin intermediul cunoașterii de tip intelectiv; am văzut însă că Democrit doar presupunea existența cunoașterii de tip intelectiv, fără a reuși să o justifice din punct de vedere teoretic, astfel încât era aproape inevitabil ca (mult înainte de încercarea lui Epicur de a reforma la modul total sensist gnoseologia atomistă, precum am avut ocazia să aflăm) criticele aduse cunoașterii de tip sensibil să sfârșească prin a-și asuma o greutate capabilă să alimenteze din plin argumentele scepticilor.

Și din dialectica megaricilor trebuie să-și fi luat Pyrrhon elemente sceptice. Căci am văzut cum principiul pozitiv originar sau, altfel spus, unitatea Ființei și a Binelui, aşa cum o susținea Euclides și prin care acesta urmărea să apere de respingeră și distrugere tezele de bază ale pluralismului atomist, a fost mereu prea puțin explicat, dacă nu chiar de-a dreptul trecut sub tacere.²¹

¹⁸ Ibidem (= Diels-Kranz, 68 B 10).

¹⁹ Diels-Kranz, 69 B 117.

²⁰ Cf. vol. I, pp. 217-234.

²¹ Cf. vol. V, pp. 69-84.

Prin urmare, Pyrrhon a putut împrumuta din atomism și din megarism o serie de concepte și de idei care, puse în slujba acelei noi intuiții despre sensul vieții și a lucrurilor, dobândită și încheiată în timpul expediției lui Alexandru cel Mare, a stat la baza apariției scepticismului său.

5. Ruinarea totală a ontologiei

Am văzut cum Epicur și Zenon au căutat să ruineze în mod sistematic viziunea lui Platon despre „cea de-a doua navigare” cu scopul de a-și putea pune „bazele” propriilor sisteme. Pyrrhon e și mai radical decât ei prin faptul că, în afară de rezultatele „celei de-a doua navigări”, le respinge și pe cele ale „primei navigări”, dacă ne e permis să dezvoltăm întârgma de care s-a folosit Platon, și anume rezultatele „navigării” la care se încumetaseră filosofii naturaliști, precum vom vedea în curând. Cu alte cuvinte, el neagă și „fizica” și „metafizica” și, în general, orice formă de ontologie ca atare.

Respingerea ontologiei în accepțiunea ei „fizica”, sau presocratică, este clar atestată de acest fragment al lui Timon:

Bătrâne Pyrrhon, cum și unde găsit-ai tu scăpare din lațurile sclaviei falselor și trufașelor păreri ale sofistilor și putut-ai tu să rupi toate lanțurile înșelăciunilor și farmecul ochiurilor lor? Nu îți-a păsat să știi nici ce vânturi bat prin Elada, nici din ce-s alcătuie lucrurile și-n ce se-ncheagă a lor lucrare.²²

Și mai categorică este respingerea ontologiei platoniciene a Ideilor și doctrina aristotelică despre formă și esență. Ideea platoniciană și forma aristotelică, chiar dacă în moduri diferite, am văzut că stau la baza naturii lucrurilor, a procesului lor de

²² Timon, fr. 48 Diels = Decleva Caizzi, test. 60.